ALTERNATOR
Misliti znanost.

Meje: Slovensko-italijansko obmejno območje kot prostor razmisleka o Evropi

21. 12. 2023

Number: 36/2023

Author:

- Borut Klabjan

Foto: Mario Maganja, 1981. Hrani: Narodna in študijska knjižnica v Trstu

V času omejitev javnega in zasebnega življenja med pandemijo covida-19 se je ob slovensko-italijanski meji pojavil predlog, da bi za obmejno prebivalstvo ponovno uvedli »kakšne sodobne različice nekdanje prepustnice, ki bi prebivalcem obeh Goric omogočala prosto gibanje v tem skupnem prostoru«, kot je 26. aprila 2020 zapisal tržaški *Primorski dnevnik* (https://www.primorski.eu/goriska/kaj-ce-bi-spet-uvedli-prepustnico-XX505145) . Prepustnica je bila osebni dokument, s katerim je bilo prebivalstvu vzdolž italijansko-jugoslovanske meje od sredine petdesetih let 20. stoletja naprej olajšano čezmejno gibanje. Imetniki tega dokumenta, za katerega so morali posebej zaprositi pri lokalnih oblasteh, so lahko uporabljali tudi maloobmejne prehode, ki so bili posejani na meji med državama. Pri prehajanju meje (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/223759104) so imeli določene ugodnosti, ki drugim (nemejašem) niso pripadale, denimo možnost nakupa večje količine dobrin na drugi strani meje.

Pobuda za ponovno uvedbo prepustnic v času pandemskih omejitev ni bila namenjena nakupu cenejših tobačnih izdelkov v Sloveniji ali nabavi večjih količin pralnega praška v Italiji, temveč je izhajala iz potrebe po enostavnejši mobilnosti v obmejnem prostoru. S predlogom o ponovni uvedbi prepustnic v času koronskega zaprtja družbe je obmejno prebivalstvo zase zahtevalo posebno obravnavo glede na okoliščine, ki jih prinaša življenje ob državni meji. Ne gre za novost: italijanski državljani, ki prebivajo ob meji s Slovenijo, imajo že vrsto let na voljo poseben popust za nakup goriva (https://www.friulioggi.it/friuli-venezia-giulia/regione-fvg-taglio-sconto-benzina-26-settembre-2023) .

Predlog za vnovično uvedbo posebnih dokumentov za obmejno prebivalstvo gre še korak dlje od posebnih ugodnosti, saj postavlja pod vprašaj razvoj in ustroj Evropske unije, kot jo poznamo danes. Evropska unija je namreč v zadnjih tridesetih letih izpeljala nekaj pomembnih projektov, ki so močno spremenili vsakdanje življenje Evropejcev in na katere je lahko upravičeno ponosna. Med ukrepi, ki so imeli največji vpliv na vsakdanjik slehernega Evropejca, je prav gotovo uvedba prostega pretoka ljudi znotraj schengenskega prostora. Na ta način je Evropska unija ubrala drugačno pot od tiste, ki jo je evropska celina poznala v času hladne vojne, ko so bile državne meje bistveno manj prepustne, kot so danes. Toda teroristični napadi, migracije in pandemija covida-19 so dodobra načeli pretočnost meja schengenske Evrope. Odziv lokalnega prebivalstva na Goriškem spomladi leta 2020 pomeni, paradoksalno, povratek v domnevno dobre čase predschengenske Evrope, ko s(m)o ali naj bi, zahvaljujoč prepustnici, imeli večjo svobodo pri čezmejni mobilnosti.

Do ponovne uvedbe prepustnice ni prišlo in koronske omejitve so bile kmalu zatem preklicane. A dejstvo, da se je lokalno prebivalstvo v združeni Evropi v času zaprtja meje spogledovalo s praksami, ki smo jih poznali v predschengenskih časih, odpira vrsto vprašanj, ki z omejevanjem mobilnosti ljudi načenjajo samo bistvo današnje Evropske unije, hkrati pa nas silijo tudi v ponovno preučevanje tega obdobja. Dosedanje študije o sodobni zgodovini Evrope so nemalokrat osredotočene na meddržavne odnose in stike med politiki na najvišji ravni. Preučujejo poteze diplomatov in ukrepe pomembnih posameznikov, ki so zaslužni za premoščanje travm iz prve polovice 20. stoletja, ko je bila Evropa epicenter dveh največjih vojaških spopadov v zgodovini človeštva. Te raziskave so se v zadnjih tridesetih letih razširile in poglobile, v zgodovinske analize, ki so bile v preteklosti precej evropocentrične, pa so vključile globalne procese. Hkrati so uvedle tudi druge metodološke prijeme (https://doi.org/10.1080/14682745.2014.950249) , ki so poleg političnih, diplomatskih in vojaških odnosov upoštevali tudi gospodarske, socialne, kulturne in druge elemente. V to živahno historiografsko produkcijo se vključuje raziskava, ki jo opravljamo v sklopu projekta »Cold War Europe Beyond Borders. A Transnational History of Cross-Border Practices in the Alps-Adriatic area from World War II to the present«. Projekt, ki ga financira Evropski raziskovalni svet (ERC) in se izvaja na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper, nosi akronim Open Borders (http://www.erc-openborders.eu/) , torej odprte meje, kar eksplicitno nakazuje smer, v katero stremi zanimanje mednarodne raziskovalne skupine. Za razliko od mnogih prejšnjih raziskav, ki v središče postavljajo države in neprepustnost njihovih meja, berlinski zid pa obravnavajo kot simbolno in dejansko osišče, okrog katerega se gradi retorika o neprebojni ločnici med Vzhodom in Zahodom, je naš raziskovalni fokus usmerjen drugam. Pomena berlinskega zidu v času hladne vojne sicer ne gre zanikati, prav tako pa ni mogoče evropske zgodovine tega obdobja gledati izključno skozi nemško prizmo, kot se je to uveljavilo v imaginariju slehernega Zahodnjaka (https://www.routledge.com/Cold-War-An-International-History/Fink/p/book/9780367404673) .

Če se namreč iz Berlina preselimo v prostor, ki se je že od začetka šestdesetih let prejšnjega stoletja samoopredeljeval kot prostor Alpe-Jadran, ugotovimo, da je mogoče na evropsko preteklost gledati z drugačnimi očmi. To seveda ne pomeni, da v prostoru med Alpami in Jadranom ni bilo medsebojnih napetosti, daleč od tega. Prva in predvsem druga svetovna vojna sta namreč v življenju ljudi v tem prostoru pustili neizbrisne sledi, ki jih ni bilo mogoče tako zlahka premostiti, kar se je nenazadnje odražalo tudi v meddržavni politiki na najvišji ravni. Zaradi stopnjevanja napetosti so se denimo leta 1953, ko se je odločalo o meji med Jugoslavijo in Italijo, mnogi zbali, da bo dejansko prišlo do vojaškega spopada med njima. Na srečo se to ni zgodilo in državi sta v naslednjih letih postopoma ubrali pot dobrososedske politike. Tako se je v času, ko so v Berlinu medsebojne težave reševali z gradnjo zidu, na južnem koncu linije, ki jo je Winston Churchill leta 1946 poimenoval železna zavesa, postopoma uveljavil drugačen pristop. Zato se je lahko leta 1961, ko je med zahodnim in vzhodnim Berlinom rasel betonski zid, slovenski režiser Mako Sajko na drugem koncu Evrope v svojem dokumentarnem filmu spraševal: »*Kje je železna zavesa?* (https://bsf.si/sl/film/kje-je-zelezna-zavesa/) «

A ne gre samo za zemljepisni obrat. Ne gre le za preusmeritev pogleda proti jugu, temveč tudi za drugačen metodološki fokus, ki ob vlogi pomembnih ljudi in državnih institucij upošteva tudi vlogo tako imenovanega malega človeka v tem prostoru in njegov vsakdanjik: prehajanje meje je namreč (lahko) bilo skoraj vsakdanje opravilo. Meja je bila vsekakor prisotna in jo je bilo mogoče v marsičem občutiti, a je bila prej kot nepremostljiva ovira moteči element, ki pa je vendarle omogočal raznolike čezmejne prakse, od nakupov živil in bele tehnike do nedeljskih kosil in poletnega dopusta. Skratka, če se z vrha berlinskega zidu preselimo v prostor Alpe-Jadran, je zgodovina Evrope videti nekoliko drugače. Namesto oboroženih stražarjev, lajajočih psov in zloveščih stražnih stolpov, s katerih so streljali na ljudi, ki so želeli prebežati na drugo stran železne zavese, so bile za obmejna območja v prostoru Alpe-Jadran značilne kolone vozil v smeri jugoslovanskih letovišč in gneča jugoslovanskih kupcev v obmejnih trgovinah Avstrije in Italije. Resnici na ljubo se je železna zavesa že kmalu po sporu med Titom in Stalinom leta 1948 premaknila proti vzhodu, saj se je morala Jugoslavija, da bi se izvlekla iz mednarodne izolacije, odpreti tudi proti severni in zahodni sosedi, relativna odprtost meja pa ni bila enkraten pojav, temveč praksa, ki je trajala desetletja.

Čeprav so bile države v tem prostoru na nasprotnih političnih in ideoloških bregovih ter v različnih ekonomskih in vojaških okvirih, je relativna prepustnost medsebojnih meja omogočila oblikovanje dokaj integriranega čezmejnega prostora. Nujno je upoštevati medsebojna sumničenja, sovraštvo in vsakdanje preziranje, vendar je bilo čezmejno sodelovanje čedalje pogostejša praksa že od sredine petdesetih let naprej, kar postavlja na glavo črno-belo podobo razdvojene Evrope vzdolž razpoke Vzhod–Zahod in ponuja novo paradigmo, iz katere izhaja precej bolj razvejana in barvita slika evropske celine. Pri tem gre izpostaviti, da je v preučevanje evropskih integracij in pri tkanju novih čezmejnih vezi treba vključiti tudi medsebojne stike kot skorajda vsakdanjo prakso; ni namreč dovolj le spremljati pogovore in sestanke raznih izbranih delegacij. Te so nedvomno ključne za razumevanje političnih in gospodarskih tokov, z večplastnim preučevanjem pa si hkrati odpiramo nove poglede, ki so bili doslej bolj predmet spomina kot pa zgodovinske znanosti. Spomin (lahko) vara in potrebna je široka paleta prijemov, da ne bi zdrsnili v ahistorična posploševanja. Dosedanji prikazi so namreč praviloma

pripovedovali o »Jugoslovanih«, ki naj bi v pomanjkanju dobrin iskali potešitev v opulentnem kapitalističnem zahodu, kot kažeta denimo goriški pohod metel poleti 1950, ko je množica ljudi z jugoslovanske strani meje v italijanski Gorici pokupila veliko količino sirkovih metel, ki jih v Jugoslaviji takrat ni bilo na voljo, ali primer tržaške tržnice Ponterosso, kjer so kupci iz cele Jugoslavije kupovali kavbojke in plastične punčke, tako imenovane bambole. Primera sta znana (http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-V8ZN7BDL) in vsekakor pomembna pri preučevanju obmejne preteklosti, vendar je njuna uporaba brez primerne razlage lahko zavajajoča. Tak prikaz je parcialen in služi ustvarjanju črno-bele slike Evrope (http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-B7MP9IVC) , saj hote ali nehote prikazuje liberalne zahodne demokracije kot moderne, razvite, svobodne in pravične, socialistični vzhod kot zaostal, mračen, nazadnjaški in zatiralski, geopolitične spremembe leta 1989 pa kot vrnitev v normalnost.

Toda zgodovina je proces in v prostoru Alpe-Jadran ni bilo treba čakati na deževno novembrsko noč, da je padel berlinski zid, saj se je tu odpiranje meje dogajalo postopoma, korak za korakom, skozi dolgoletni proces, ki je potekal v več fazah in nikakor ni bil enostranski. Če so v sedemdesetih letih Trst, Gorica ali Trbiž in Celovec ali Gradec postali meka jugoslovanskega potrošništva, Jugoslavija zato ni bila nič manj vabljiva za obiskovalce iz Italije in Avstrije. Ni šlo zgolj za potepanje po naravnih znamenitostih, obiske plaž ali uživanje v cenenih gostilnah. Točenje cenejšega goriva je še danes vse prej kot redkost, obisk Jugoslavije pa je bil nemalokrat povezan tudi z zdravstvenimi storitvami ali pa z bolj prijetnim obiskom kina v Novi Gorici. V začetku šestdesetih let je bila namreč Italija še zelo konservativna država, njena filmska ponudba pa strogo cenzurirana, zato so mladi Goričani prečkali mejo za ogled francoskih filmov novega vala (*Nouvelle Vague*), ki so bili v Italiji prepovedani, v Novi Gorici pa na voljo v francoskem jeziku, ki je bil italijansko govorečim Goričanom, praviloma neveščim slovenščine, bliže. Obisk čez mejo je bil kdaj pa kdaj povezan tudi z nakupovanjem v nasprotni smeri, saj so bili ameriški telovadni copati Converse prej na voljo v Jugoslaviji kot v Italiji, morda zato, ker se košarkarska mrzlica takrat v Italiji še ni začela. To se je zgodilo šele kasneje, nemalo zahvaljujoč jugoslovanski televiziji s programom v italijanščini, TV Koper Capodistria. To je bila prva televizijska postaja v italijanščini, ki je oddajala v barvah, saj je bila italijanska RAI leta 1971 in tudi še leta pozneje še vedno črno-bela.

Omenjeni primeri ne odpirajo novega pogleda le na razmere ob meji, temveč načenjajo vprašanja, ki postavljajo evropsko preteklost v drugačne okvire in na novo začrtujejo podobe in odtenke globalnega ravnovesja v času hladne vojne, hkrati pa omogočajo kritično presojo o današnjem času, ko se mnogi obeti iz prejšnjih desetletij niso uresničili. Vrenje, ki je zaznamovalo začetek devetdesetih let, je na nekaterih področjih privedlo do konkretnih uspehov, predvsem kar se tiče postopne širitve ekonomskih izmenjav; na drugih področjih pa je neuresničena nadgradnja dotedanjih čezmejnih stikov povzročila razočaranje in odtujitev od idealov, ki so spremljali evropsko pomlad. Mnogi so upali, da bo čezmejno sodelovanje preraslo v dejansko premostitev mejnih barier, a zdravstvo, čezmejno delo, šolstvo in mobilnost ostajajo strogo ločeni in podrejeni nacionalnim direktivam. Mnoga druga vprašanja, povezana predvsem z različnimi življenjskimi standardi znotraj EU-ja, pa še povečujejo socialno neenakost in povzročajo opustošenje nekaterih evropskih območij ter prenasičenost evropskih prestolnic. Vprašanja, povezana z narodnimi manjšinami, torej niso dosegla želenih standardov in se prepletajo z vprašanjem, kako naj se Evropa sooča s problemi lastne drugačnosti na verskem, narodnem, družbenem in spolnem področju pa tudi v drugih sferah.

* Prispevek je nastal v sklopu projekta »Cold War Europe Beyond Borders. A Transnational History of Cross-Border Practices in the Alps-Adriatic area from World War II to the present (https://erc-openborders.eu/) «. Projekt financira Evropski raziskovalni svet (ERC) po pogodbi št. 101054963 in se izvaja na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper.

https://www.alternator.science/en/long/meje-slovensko-italijansko-obmejno-obmocje-kot-prostor-razmisleka-o-evropi/